

วิเคราะห์การพิจารณาขั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร

AN ANALYSIS OF THE CONTEMPLATION OF THE FIVE AGGREGATES IN
VIPASSANĀ MEDITATION ACCORDING TO THE ASSĀDA SUTTA

พระชุลลิตี ปุณณาคโม (เฟื่องไกรศรี)¹, ธาณี สุวรรณประทีป²,
Phra Chusitthi Puṇṇākāmo (Fuang Kraisri)¹, Thanee Suwanprateep²,

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย¹⁻²
Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand¹⁻²

Corresponding Author E-mail: thanee.suw@mcu.ac.th

Received: 11 September 2026; Revised: 24 September 2026; Accepted: 26 September 2026

วิเคราะห์การพิจารณาชั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร

พระชูลิทธิ ปุณณาคโม (เพ็ญไกรศรี), ธาณี สุวรรณประทีป

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และ 2) เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาชั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอัสสาทสูตรในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ตลอดจนพระสูตรที่เกี่ยวข้อง อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงพุทธปรัชญา และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) สารัตถะธรรมสำคัญในอัสสาทสูตรประกอบด้วยหลัก 3 ประการ ได้แก่ อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยอัสสาทะหมายถึงสุขและโสมนัสที่อาศัยชั้น 5 เกิดขึ้น อันเป็นเหตุให้จิตเกิดความพึงพอใจและมีแนวโน้มเข้าไปยึดติด อาทีนวะหมายถึงการเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะหมายถึงการกำจัดและละฉันทราคะในชั้น 5 อันเป็นการสลัดออกจากความยึดมั่น 2) การพิจารณาชั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ต่อเนื่อง ได้แก่ การกำหนดรู้ขั้นตามสภาวะ การรู้เท่าทันเหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นโทษและข้อจำกัดของชั้นตามไตรลักษณ์ การคลายความกำหนัด และการละความยึดมั่น ผลการศึกษาจึงชี้ว่า อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะมิใช่หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นกระบวนการทางปัญญาที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับ โดยผู้วิจัยสังเคราะห์เป็น AAN-5K Insight Process Model ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชั้น 5 กับกระบวนการรู้สิ่งที่จิตติดข้อง เห็นความจริงของสิ่งที่ยึดถือ และคลายความยึดมั่น อันเป็นกรอบสำคัญในการอธิบายการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตรอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: อัสสาทสูตร; ชั้น 5; วิปัสสนาภาวนา; อัสสาทะ; นิสสรณะ

AN ANALYSIS OF THE CONTEMPLATION OF THE FIVE AGGREGATES IN VIPASSANĀ MEDITATION ACCORDING TO THE ASSĀDA SUTTA

Phra Chusitthi Puñṇākamo (Fuang Kraisri), Thanee Suwanprateep

Abstract

This study aimed to: (1) examine the essential teachings presented in the Assāda Sutta; and (2) analyze the contemplation of the Five Aggregates in the practice of Vipassanā meditation according to the Assāda Sutta. This study employed a qualitative documentary research design. Primary data were drawn from the Thai Tipiṭaka, Mahachulalongkornrajavidyalaya University Edition, with particular emphasis on the Assāda Sutta in the Saṃyutta Nikāya, Khandhavagga, together with related suttas, commentaries, and the Visuddhimagga. Secondary data were obtained from relevant books, academic articles, and research studies. The research instrument was a documentary data recording and analysis form. The data were analyzed using content analysis, Buddhist philosophical interpretation, and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) the essential teachings of the Assāda Sutta consist of three interrelated principles: assāda, ādīnava, and nissaraṇa. Assāda refers to the pleasure and gladness that arise in dependence on the Five Aggregates, thereby giving rise to satisfaction and a tendency toward attachment. Ādīnava refers to seeing form, feeling, perception, mental formations, and consciousness as impermanent, unsatisfactory, and subject to change. Nissaraṇa refers to the removal and abandonment of desire and lust for the Five Aggregates, thereby providing a way out of clinging. (2) The contemplation of the Five Aggregates in Vipassanā meditation can be explained as a continuous process of wisdom development comprising direct awareness of the aggregates as they actually occur, recognition of the causes of satisfaction, discernment of their drawbacks and limitations through the Three Characteristics, the fading of passion, and the abandonment of clinging. The findings therefore indicate that assāda, ādīnava, and nissaraṇa are not isolated teachings but constitute a sequential and interrelated process of insight. Based on these findings, the researcher synthesized the AAN–5K Insight Process Model, which demonstrates the relationship between the Five Aggregates and the process of recognizing what the mind becomes attached to, seeing the true nature of what is clung to, and gradually relinquishing attachment. The model provides a systematic framework for explaining Vipassanā meditation practice according to the Assāda Sutta.

Keywords: Assāda Sutta; Five Aggregates; Vipassanā Meditation; Assāda; Nissaraṇa

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งพัฒนามนุษย์ให้เกิดความรู้และความเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริง อันนำไปสู่การลด ละ และดับเหตุแห่งความทุกข์ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตและปัญญาผ่านการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นกระบวนการกำหนดรู้สภาวะทางกายและจิตที่เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และดับไปตามเหตุ ปัจจัย การเจริญสติอย่างต่อเนื่องจึงช่วยให้ผู้ปฏิบัติเห็นประสบการณ์โดยไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็น สิ่งที่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความปรารถนาได้อย่างถาวร ดังที่ Anālayo (2003) อธิบายว่า การเจริญสติ ปฏิฐานเป็นกระบวนการสำคัญในการสังเกตประสบการณ์โดยตรงและพัฒนาความเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริง

กรอบสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธศาสนาใช้ในการอธิบายชีวิตและประสบการณ์ของมนุษย์ คือ ขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งครอบคลุมทั้งองค์ประกอบทางกายและกระบวนการทางจิต ขั้นทั้ง 5 มิได้ดำรงอยู่ในลักษณะคงที่ หากเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย การพิจารณาขั้นจึงมีความสำคัญต่อวิปัสสนาภาวนา เพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติแยกสิ่งที่เคยสำคัญมั่นหมายว่าเป็นเราหรือของเรา ออกเป็นสภาวะธรรมที่สามารถกำหนดรู้ตามความเป็นจริงได้ Karunamuni (2015) อธิบายว่า ขั้น 5 สามารถใช้เป็นกรอบวิเคราะห์ประสบการณ์ของมนุษย์ โดยรูปสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกาย เวทนากับความรู้สึกล้วนสำคัญกับการจำหมาย สังขารกับการปรุงแต่งหรือเจตนา และวิญญาณกับการรับรู้อารมณ์ ซึ่งทั้งหมดล้วนมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญมิได้อยู่ที่การมีขั้น 5 หากอยู่ที่การไม่รู้เท่าทันและการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขั้นเหล่านั้น เมื่อบุคคลสำคัญมั่นหมายรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นตนหรือเป็นของตน ย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดความพอใจ ความกำหนัด และความติดข้อง การพิจารณาขั้นในทางวิปัสสนาจึงมุ่งให้เห็นขั้นตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อันเป็นพื้นฐานของการคลายความยึดมั่น งานของพระสมหัง สติสมปนโน (2564) ซึ่งศึกษาการพิจารณาขั้น 5 ในแผนปิณฑูปมสูตร พบว่า การเห็นขั้นตามไตรลักษณ์และเห็นความไม่มีแก่นสารสัมพันธ์กับกระบวนการเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และลดละอุปาทาน

ในบรรดาพระสูตรที่กล่าวถึงการพิจารณาขั้น 5 อัสนาสสูตร ในสังยุตตนิกาย ชันธวรรค มีสาระสำคัญในการเสนอกรอบการรู้ขั้นอย่างรอบด้านผ่านหลัก 3 ประการ ได้แก่ อัสนาสะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเกิดขึ้นเป็นอัสนาสะหรือส่วนที่น่าพึงพอใจของขั้นนั้น ความที่ขั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เป็นอาทีนวะหรือโทษ ส่วนการกำจัดและละฉันทราคะในขั้นเป็นนิสสรณะหรือเครื่องสลัดออก (ส.ช. (ไทย) มจร. 17/26/38–39) พระสูตรยังแสดงว่า ตราบใดที่ยังไม่รู้ชัดคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขั้น 5 ตามความเป็นจริง ตรานั้นความรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์ยังไม่เกิดขึ้น (ส.ช. (ไทย) มจร. 17/26/38–39)

สารัตถะดังกล่าวสะท้อนว่า อัสสาทสูตรมิได้มุ่งปฏิเสธความสุขหรือความพึงพอใจที่เกิดจากขันธ แต่เสนอให้พิจารณาความจริงของขันธอย่างครบถ้วน กล่าวคือ รู้ว่าเหตุใดจิตจึงเข้าไปพึงพอใจในขันธ เห็นว่า สิ่งที่พึงพอใจนั้นมีความไม่เที่ยงและแปรปรวน และรู้ทางออกจากความติดข้องด้วยการละฉันทราคะ หลักอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ จึงสามารถอธิบายได้เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา จากการรู้เหตุแห่งความพึงพอใจ ไปสู่การเห็นข้อจำกัดของสิ่งที่ยึดถือ และนำไปสู่การคลายความกำหนัดและการปล่อยวาง งานของ พระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คัมครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัทตฐานสูตร พบว่า การรู้ขันธ 5 ครอบคลุมทั้งการรู้ขันธ เหตุเกิด ความดับ ทางดำเนินไปสู่ความดับ ตลอดจนการรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยการรู้โทษสัมพันธ์กับการเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน ขณะที่เครื่องสลัดออก สัมพันธ์กับการละราคะและความติดข้องในขันธ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานของพระสมหวัง สติสมปนโน (2564) ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของขันธ 5 ในฐานะภูมิของวิปัสสนา อย่างไรก็ตาม งานที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่ยังมุ่งศึกษาพระสูตรอื่นหรือการพิจารณาขันธในมิติของไตรลักษณ์เป็นสำคัญ จึงยังมีพื้นที่สำหรับการศึกษาเฉพาะเจาะจงว่า อัสสาทสูตรสามารถอธิบายกระบวนการพิจารณาขันธ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างไร โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้คุณ การเห็นโทษ และการเข้าถึงเครื่องสลัดออก

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาขันธ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” โดยมุ่งศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และวิเคราะห์การพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอัสสาทะ คือส่วนที่นำพึงพอใจของขันธ อาทีนวะ คือโทษและความแปรปรวนของขันธ และนิสสรณะ คือการละฉันทราคะและความยึดมั่นในขันธ อันจะช่วยอธิบายอัสสาทสูตรในฐานะกรอบการพัฒนาปัญญาที่เชื่อมโยงหลักคำสอนเชิงคัมภีร์กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร
2. เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาขันธ 5 ในกระบวนการการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตาม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาขันธ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และวิเคราะห์การพิจารณาขันธ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ตามกรอบหลักอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง สาระัตถะธรรมในอัสสาทสูตรกับกระบวนการพิจารณาชั้น 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

2. คัมภีร์สำคัญที่ใช้ในการวิจัย

คัมภีร์หลักที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 โดยเฉพาะ อัสสาทสูตร ในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่ม 17 ซึ่งเป็นคัมภีร์ปฐมภูมิ สำหรับศึกษาสาระัตถะเกี่ยวกับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะในชั้น 5 นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังศึกษาพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชั้น 5 อุปาทานชั้น 5 ไตรลักษณ์ ความคลายกำหนด และการหลุดพ้น เช่น อนัตตลักขณสูตร เณรปิณฑุพมสูตร และสัตตัตถฐานสูตร เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์และเปรียบเทียบเนื้อหา

ในส่วนของคัมภีร์อธิบาย ผู้วิจัยศึกษาอรรถกถาและคัมภีร์สำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่อธิบายเรื่องชั้น 5 ไตรลักษณ์ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อใช้ประกอบการอธิบายกระบวนการพัฒนาปัญญาและการพิจารณารูปนาม ตลอดจนศึกษาเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ชั้น 5 และวิปัสสนาภาวนา เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Document Analysis Form) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการรวบรวม จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบการบันทึกข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วย 1) ข้อมูลเกี่ยวกับสาระัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร 2) ข้อมูลเกี่ยวกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ 3) ข้อมูลเกี่ยวกับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะของชั้น 5 4) ข้อมูลเกี่ยวกับไตรลักษณ์ การคลายกำหนด การละฉันทราคะ และการปล่อยวาง และ 5) ข้อมูลเกี่ยวกับการพิจารณาชั้น 5 ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับขั้นตอน ดังนี้ เริ่มจากการศึกษาข้อความในอัสสาทสูตรอย่างละเอียด โดยจำแนกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตามกรอบอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ จากนั้นศึกษาพระสูตรอื่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชั้น 5 อุปาทานชั้น 5 ไตรลักษณ์ การคลายกำหนด และการหลุดพ้น เพื่อใช้ประกอบการอธิบายและเปรียบเทียบ

ต่อมา ผู้วิจัยศึกษาคำอธิบายจากอรรถกถาและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์ความหมายของศัพท์ หลักธรรม และกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดจนรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ แล้วบันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมตรวจสอบความถูกต้องและความสอดคล้องกับแหล่งข้อมูลต้นฉบับก่อนนำไปวิเคราะห์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงคัมภีร์และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ส่วนที่ 1 วิเคราะห์สาระัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร โดยจำแนกเนื้อหาตามชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้ววิเคราะห์ตามกรอบ อัสสาทะ คือ คุณหรือส่วนที่น่าพอใจ อาทีนวะ คือ โทษ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความแปรผัน และ นิสสรณะ คือ การกำจัดและละฉันทราคะในชั้นนั้น ๆ เพื่อให้เห็นโครงสร้างของหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตร

ส่วนที่ 2 วิเคราะห์การพิจารณาชั้น 5 ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยนำสาระที่ได้จากอัสสาทสูตรมาเชื่อมโยงกับหลักไตรลักษณ์ การกำหนดรู้รูปนาม การเห็นความเกิดดับ การเห็นโทษ การคลายกำหนัด การละความยึดมั่น และการปล่อยวาง เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นกระบวนการตั้งแต่ การรู้เท่าทันอัสสาทะ การเห็นอาทีนวะ การเข้าถึงนิสสรณะ อันเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่นำไปสู่การลดละความยึดมั่นในชั้น 5

จากนั้น ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยเรียบเรียงข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งเชื่อมโยงข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์สำคัญ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เห็นสาระและกระบวนการพิจารณาชั้น 5 ตามอัสสาทสูตรอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาสาระัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร ผลการวิจัยพบว่า อัสสาทสูตร เป็นพระสูตรสำคัญในสังยุตตนิกาย ชันธวรรค ชันธสังยุตต์ ภารวรรค ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการพิจารณา อุปาทานชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยให้รู้ชัดในองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ อัสสาทะ (คุณหรือส่วนที่น่าพึงพอใจ) อาทีนวะ (โทษหรือข้อบกพร่อง) และ นิสสรณะ (ทางสลัดออกหรือการหลุดพ้นจากความติดข้อง) พระสูตรเริ่มจากพระพุทธดำริเมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ และอะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วทรงค้นพบสาระัตถะของชั้นทั้ง 5 ตามหลักดังกล่าวอย่างชัดเจน ผลการวิเคราะห์สามารถจำแนกสาระัตถะสำคัญได้ดังนี้

1) อัสสาทะ เป็นเหตุแห่งความพึงพอใจและความติดข้องในชั้น 5 ส่วนที่น่าพึงพอใจซึ่งบุคคลได้รับจากการอาศัยชั้น 5 พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นเป็นอัสสาทะของรูป และหลักเดียวกันนี้ใช้กับเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือ เมื่อบุคคลประสบอารมณ์ที่น่าพึงพอใจผ่านชั้นใด ย่อมเกิดความสุข ความชอบใจ และความเพลิดเพลินต่อชั้นนั้น อัสสาทะจึงเป็นสภาวะที่ทำให้จิตใจโน้มไปสู่ความกำหนัดและความยึดมั่น โดยมีได้หมายความว่าความสุขดังกล่าวไม่มีอยู่ แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่าความสุขที่เกิดจากชั้นเป็นสุขที่มีเงื่อนไขและขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย พระสูตรระบุโดยตรงว่าสุขและโสมนัสที่

อาศัยชั้นเกิดขึ้นคือคุณของชั้นนั้น เมื่อวิเคราะห์ในรายชั้น พบว่า รูปเป็นที่ตั้งของความพึงพอใจจากสิ่งที่รับรู้ทางกายและรูปธรรม เวทนาเป็นที่ตั้งของความพอใจในความรู้สึกที่เป็นสุข สัญญาทำให้เกิดความพึงพอใจจากการจำหมายและการกำหนดรู้ สังขารเกี่ยวข้องกับความสุขและความพอใจในความคิด เจตนา และการปรุงแต่ง ส่วนวิญญานเกี่ยวข้องกับความสุขที่เกิดจากการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ดังนั้น อัสสาทะจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะความสุขทางกาย แต่ครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมดที่บุคคลรับรู้ผ่านชั้น 5 และกลายเป็นพื้นฐานให้เกิดความรัก ความชอบ ความปรารถนา และความยึดถือ

2) อาทีนวะ เป็นการเห็นโทษจากความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของชั้น 5 พระพุทธองค์ทรงอธิบายด้วยลักษณะร่วมของชั้น 5 ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” กล่าวคือ แม้ชั้น 5 จะมีด้านที่ให้อุสุขและโสมนัส แต่สุขดังกล่าวไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวร เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญานล้วนตกอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลง เมื่อบุคคลเข้าไปยึดถือสิ่งที่เปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้น ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า การเห็นอาทีนวะมิใช่การปฏิเสธคุณของชั้น 5 แต่เป็นการเห็นชั้นอย่างครบถ้วนทั้งสองด้าน กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติรู้ว่าชั้น 5 สามารถเป็นที่อาศัยของสุขและความพึงพอใจได้ ขณะเดียวกันก็รู้ว่าสุขนั้นไม่เที่ยงและไม่อาจควบคุมให้ดำรงอยู่ตามความต้องการ การเห็นอาทีนวะจึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจากการมองชั้นด้วยความหลงใหลไปสู่การเห็นตามความเป็นจริง และเป็นพื้นฐานของการลดความยึดมั่นในชั้น 5

3) นิสสรณะ เป็นการกำจัดและละฉันทราคะในชั้น 5 นิสสรณะหรือเครื่องสลัดออก พระพุทธองค์มิได้ทรงกำหนดการหลุดพ้นว่าเป็นการทำลายชั้นหรือการหลีกหนีประสบการณ์ทางกายและจิต แต่ทรงชี้ว่าเครื่องสลัดออกจากชั้น คือ การกำจัดฉันทราคะและการละฉันทราคะในชั้นนั้น กล่าวคือ การหลุดพ้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของจิตที่มีต่อชั้น จากเดิมที่เข้าไปอยาก ยึด ถือครอง และสำคัญว่าเป็นเรา หรือของเรา ไปสู่การรู้เห็นโดยไม่เข้าไปยึดถือ นิสสรณะจึงเป็นผลจากการรู้เท่าทันอัสสาทะและการเห็นอาทีนวะอย่างชัดเจน เมื่อผู้ปฏิบัติรู้ว่าสุขที่เกิดจากชั้นเป็นเพียงสภาวะที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และเห็นว่าชั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน ความกำหนดและความติดข้องย่อมลดลงตามลำดับ จนนำไปสู่การละฉันทราคะ การคลายกำหนด และการไม่ยึดถือ

4) การรู้อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะตามความเป็นจริงเป็นกระบวนการแห่งปัญญา จุดสำคัญที่สุดของอัสสาทสูตรอยู่ที่การที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า ตราบใดที่ยังมิได้รู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานชั้น 5 ตามความเป็นจริง ตรานั้นยังไม่ทรงปัญญาว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แต่เมื่อทรงรู้ชัดหลักทั้งสามประการในอุปาทานชั้น 5 ตามความเป็นจริงแล้ว จึงทรงปัญญาการตรัสรู้ และทรงมีญาณทัสสนะว่าความหลุดพ้นไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด และไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาชั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร ผลการวิจัยพบว่า การพิจารณาชั้น 5 ตามอัสสาทสูตรสามารถวิเคราะห์เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เป็นอารมณ์แห่งการพิจารณา และมีหลัก อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นกรอบสำคัญในการรู้เท่าทันสภาวะธรรมตาม

ความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผู้ที่จะรู้แจ้งอุปาทานชั้น 5 อย่างสมบูรณ์ต้องรู้ชัดว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ และอะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากชั้นแต่ละประการ และต้องรู้ทั้ง 3 ประการนั้น ตามความเป็นจริง จึงจะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, เล่ม 17, ข้อ 26, หน้า 38–39) จาก การวิเคราะห์พบกระบวนการสำคัญ ดังนี้

1) การกำหนดรู้ชั้น 5 ในฐานะสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ขึ้นพื้นฐานของการพิจารณาตามอัสสาทสูตร คือ การจำแนกประสบการณ์ของบุคคลออกเป็นชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วพิจารณาชั้นแต่ละประเภทในฐานะสภาวะธรรม มิใช่พิจารณาโดยตั้งอยู่บนความเห็นว่าเป็นตัวตน บุคคล หรือสิ่งที่สามารถยึดถือไว้ได้อย่างถาวร การพิจารณาในลักษณะนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถแยกการรับรู้ตามความเป็นจริงออกจากความคิดปรุงแต่งและการยึดมั่นว่า เราหรือของเรา

รูป หมายถึงสภาวะทางกายหรือรูปธรรมที่ปรากฏและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เวทนาเป็นความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาเป็นการจำหมายและกำหนดรู้ สังขารเป็นการปรุงแต่งทางจิตและเจตนา ส่วนวิญญาณเป็นการรับรู้อารมณ์ เมื่อพิจารณาชั้นทั้ง 5 โดยแยกออกเป็นสภาวะดังกล่าว ผู้ปฏิบัติย่อมเริ่มเห็นว่า สิ่งที่เคยสำคัญมั่นหมายว่าเป็นบุคคลหรือตัวตนนั้น แท้จริงประกอบด้วยกระบวนการทางกายและจิตที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพิจารณาชั้น 5 ตามอัสสาทสูตรมิได้มุ่งให้ผู้ปฏิบัติปฏิเสธประสบการณ์ทางกายและจิต แต่เป็นการฝึกให้รู้จักจำแนกและสังเกตสภาวะธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อเป็นฐานสำหรับการเห็นคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้นแต่ละประการต่อไป

2) การรู้เท่าทันอัสสาท เพื่อเห็นเหตุแห่งความพอใจและความยึดติด ขั้นต่อมา คือ การพิจารณาอัสสาท หรือคุณและส่วนที่น่าพึงพอใจของชั้น 5 พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นเป็นคุณของรูป และทรงแสดงหลักเดียวกันนี้แก่เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในทางวิปัสสนาภาวนา การรู้จักอัสสาทมีความสำคัญ เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถสังเกตได้ว่าเหตุใดจิตจึงเกิดความชอบ ความเพลิดเพลิน และความต้องการยึดถือชั้นนั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อรูปที่น่าพอใจปรากฏ จิตย่อมเกิดความสุขและต้องการรักษารูปนั้นไว้ เมื่อมีสุขเวทนาเกิดขึ้น จิตย่อมต้องการให้สุขนั้นดำรงอยู่ เมื่อมีสัญญาหรือความทรงจำที่น่าพอใจ จิตอาจเกิดความติดข้องในประสบการณ์เดิม เมื่อความคิดหรือความปรุงแต่งเป็นไปตามความประสงค์ จิตย่อมเกิดความสุข และเมื่อวิญญาณรับรู้อารมณ์ที่น่าปรารถนา ก็อาจเกิดความกำหนดและความยึดติดตามมา ดังนั้น การพิจารณาอัสสาทในกระบวนการวิปัสสนาจึงมิใช่การส่งเสริมให้เพลิดเพลินในชั้น แต่เป็นการรู้เท่าทันกลไกของความเพลิดเพลิน ว่าเมื่อสุขและโสมนัสเกิดขึ้น จิตมีแนวโน้มที่จะเกิดฉันทะ ราคะ ตัณหา และอุปาทานต่อชั้นนั้น การรู้เท่าทันจุดนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเห็นต้นทางของความยึดมั่นได้อย่างชัดเจน

3) การพิจารณาอาทินวะ เพื่อเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของชั้น 5 ขั้นที่ทำให้กระบวนการวิปัสสนาก้าวจากการรู้ความพึงพอใจไปสู่การเห็นความจริงของชั้น คือ การพิจารณา อาทินวะ พระพุทธองค์ทรงแสดงตรงกันในชั้นทั้ง 5 ว่า สภาพที่ชั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรผันเป็นธรรมดา คือโทษของชั้นนั้น การเห็นอาทินวะจึงเป็นการเปลี่ยนมุมมองจากการเห็นเพียงความน่าพอใจของชั้น ไปสู่การเห็นข้อจำกัดของชั้นตามสภาพจริง กล่าวคือ รูปที่งดงามย่อมเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลาย เวทนาสุข

เกิดขึ้นแล้วดับไป สัญญาเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย สังขารไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิม และวิญญาณเกิดขึ้นตามอายตนะและอารมณ์แล้วดับไป ไม่มีขั้นใดที่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความประสงค์ได้ตลอดเวลา หลักดังกล่าวสอดคล้องกับอนัตตลักขณสูตร ซึ่งแสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นของไม่เที่ยง สิ่งที่ไม่เที่ยงย่อมเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวน ไม่สมควรที่จะเห็นว่า “นี่เป็นของเรา นี่เป็นเรา นี่เป็นอัตตาของเรา” เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาขั้น 5 อย่างต่อเนื่องจนเห็นความเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลง และความดับไป จึงเกิดความเข้าใจว่า ความทุกข์มิได้เกิดจากการมีขั้นเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการเข้าไปยึดถือขั้นที่มีธรรมชาติไม่เที่ยงให้เป็นสิ่งที่เที่ยง และยึดสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจให้เป็นไปตามความต้องการ การเห็นอาทีนวะจึงทำหน้าที่ลดความสำคัญมั่นหมายและบั่นทอนความหลงใหลในขั้น

4) การพิจารณาขั้น 5 จนเห็นความว่างเปล่าและปราศจากสาระแห่งสิ่งที่ยึดถือ การพิจารณาอาทีนวะสามารถขยายไปสู่การเห็นความไม่มีแก่นสารที่ควรยึดถือในขั้น 5 ดังปรากฏในแผนปิณฑูปมสูตร ซึ่งทรงเปรียบรูปเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเหมือนฟองน้ำ สัญญาเหมือนหยับแคด สังขารเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเหมือนมายากล เมื่อบุคคลพิจารณาโดยแยบคาย ย่อมเห็นขั้นเหล่านั้นว่าเป็นของว่างเปล่า และหาสาระมิได้ เพราะการที่ผู้ปฏิบัติเคยเห็นขั้นว่าเป็นสิ่งมั่นคง เป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา ย่อมนำไปสู่ความต้องการปกป้อง รักษา และตอบสนองความพึงพอใจของขั้น เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายจนเห็นว่าขั้นเป็นเพียงกระบวนการที่เกิดขึ้นแล้วเปลี่ยนแปลงไป ความสำคัญมั่นหมายในความเป็นตัวตนจึงค่อย ๆ ลดลง ดังนั้นการเห็นความว่างเปล่าและความไม่มีสาระมิได้หมายความว่าขั้นไม่มีอยู่ในระดับประสบการณ์ แต่หมายถึงการเห็นว่าในขั้นไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นอัตตาถาวรหรือสามารถยึดถือให้เป็นไปตามความประสงค์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการเห็นที่ช่วยให้จิตถอนออกจากการยึดติดได้มากขึ้น

5) การเข้าถึงนิสสรณะด้วยการกำจัดและละฉันทราคะในขั้น 5 ขั้นสำคัญที่สุดของกระบวนการคือ นิสสรณะ หรือเครื่องสลัดออก พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า การกำจัดฉันทราคะและการละฉันทราคะ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ คือเครื่องสลัดออกจากขั้นแต่ละประการ และเชิงอรรถในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอธิบายว่า เครื่องสลัดออกในบริบทดังกล่าวหมายถึงนิพพาน การปฏิบัติวิปัสสนาตามกรอบอัสสาทสูตรมิได้มีจุดหมายอยู่เพียงการเข้าใจว่าขั้นไม่เที่ยง แต่ต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับขั้น กล่าวคือ จากเดิมที่จิตเข้าไปชอบ ยึดถือ และปรารถนาให้ขั้นเป็นไปตามความต้องการ ไปสู่การรู้เห็นขั้นโดยไม่เกิดความกำหนัดยินดีและไม่เข้าไปยึดมั่น นิสสรณะจึงมิใช่การทำลายรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ และมีใช้การหลีกหนีชีวิตประจำวัน แต่เป็น การสลัดความยึดติดทางจิตออกจากขั้น ผู้ปฏิบัติยังคงมีการเห็น ได้ยิน รู้สึก จำหมาย คิดปรุงแต่ง และรับรู้อารมณ์ แต่มีปัญญารู้ว่าสภาวะเหล่านั้นไม่เที่ยง ไม่อยู่ในอำนาจบังคับ และไม่ควรเข้าไปยึดถือว่าเป็นตนหรือของตน

6) กระบวนการพิจารณาขั้น 5 มีลักษณะเป็นลำดับแห่งปัญญา กระบวนการพิจารณาขั้น 5 ตามอัสสาทสูตรมีลักษณะเป็นลำดับที่เชื่อมโยงกัน คือ การกำหนดรู้ขั้น 5 การรู้เท่าทันอัสสาทะ การเห็นอาทีนวะ การคลายความกำหนัด การละฉันทราคะ การเข้าถึงนิสสรณะ ในขั้นแรก ผู้ปฏิบัติรู้จักรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามสภาวะที่เกิดขึ้น จากนั้นสังเกตว่าสุขและโสมนัสที่เกิดขึ้นโดยอาศัยขั้นนั้นเป็นเหตุให้

จิตพึงพอใจและติดข้อง เมื่อพิจารณาต่อไปจะเห็นว่าความพึงพอใจนั้นตั้งอยู่บนขั้นที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน เมื่อเห็นความไม่มั่นคงอย่างต่อเนื่อง ความหลงใหลและความกำหนดย่อมลดลง จนนำไปสู่การละฉันทราคะและการไม่ยึดมั่นในขั้นนั้น การพิจารณาตามลำดับดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ มีใช้หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องของการพัฒนาปัญญา โดยอัสสาทะทำให้ผู้ปฏิบัติรู้จักเหตุที่จิตเข้าไปติดข้อง อาทีนวะทำให้เห็นความจริงที่หักล้างความหลงใหล และนิสสรณะเป็นภาวะที่จิตสามารถคลายและละความยึดติดนั้นได้

อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์เชิงคัมภีร์พบว่า อัสสาทสูตรมิได้แจกแจงเทคนิคการปฏิบัติวิปัสสนาในลักษณะกำหนดอิริยาบถหรือวิธีภาวนาอย่างละเอียด แต่เสนอ โครงสร้างของการรู้ตามความเป็นจริง ที่สามารถใช้เป็นกรอบทางปัญญาในการพิจารณาขั้น 5 ได้ โดยเฉพาะข้อความที่ทรงยืนยันว่า トラバใดที่ยังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขั้น 5 ตามความเป็นจริง トラบนั้นยังไม่ทรงปฏิญาณการตรัสรู้ และเมื่อทรงรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงทรงยืนยันการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า สารัตถะธรรมสำคัญในอัสสาทสูตร คือ การรู้เท่าทันอุปาทานขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ผ่านหลักที่สัมพันธ์กัน 3 ประการ คือ อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยอัสสาทะหมายถึงสุขและโสมนัสที่อาศัยขั้นเกิดขึ้น อาทีนวะหมายถึงการเห็นขั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะหมายถึงการกำจัดและละฉันทราคะในขั้นนั้น ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า การพิจารณาขั้นมิใช่การปฏิเสธประสบการณ์ที่น่าพึงพอใจ แต่เป็นการรู้ทั้งคุณ ข้อจำกัด และทางสลัดออกจากความยึดมั่น จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนจากความรู้เกี่ยวกับขั้นไปสู่ปัญญาที่ทำให้คลายอุปาทาน

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับพระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คุ่มครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัทธัมมฐานสูตร และพบว่า การรู้ขั้น 5 ต้องครอบคลุมทั้งการรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยคุณสัมพันธ์กับสุขและความยินดี โทษสัมพันธ์กับความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา ส่วนเครื่องสลัดออกสัมพันธ์กับการละราคะในขั้น 5 จึงสนับสนุนว่า อัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะเป็นโครงสร้างการรู้ขั้นอย่างต่อเนื่อง มีใช้หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน

ในด้าน อัสสาทะ ผลการวิจัยชี้ว่า อัสสาทะมิใช่ตัณหาหรืออุปาทานโดยตรง แต่คือส่วนที่น่าพึงพอใจหรือสุขและโสมนัสที่อาศัยขั้นเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม หากบุคคลไม่รู้เท่าทันธรรมชาติของสุขดังกล่าว ย่อมเกิดความเพลิดเพลนและพัฒนาไปสู่ความยึดติดได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Karunamuni (2015) ซึ่งอธิบายว่า ขั้น 5 เป็นกระบวนการของประสบการณ์ทางกายและจิตที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพิจารณาขั้นจึงช่วยให้เห็นประสบการณ์ในฐานะกระบวนการ ไม่ใช่สิ่งคงที่ถาวร และเป็นพื้นฐานสำคัญของการเจริญสติและภาวนา

สำหรับ อาทีนวะ ผลการวิจัยพบว่า การเห็นโทษของขันธมีใช้การมองชีวิตในเชิงลบ แต่เป็นการเห็นข้อจำกัดของสิ่งที่น่าพึงพอใจว่าไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวร สอดคล้องกับ พระสมหวัง สติสมปนโน (2564) ที่พบว่า การพิจารณาขันธ 5 ในแผนปิณฑูปมสูตรทำให้เห็นความไม่มีแก่นสารและไตรลักษณ์ จนนำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนด และสอดคล้องกับ พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ และธานี สุวรรณประทีป (2566) ที่พบว่า การกำหนดรู้ขันธ 5 ด้วยสติและสัมปชัญญะจนเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน นำไปสู่การคลายกำหนดและลดความยึดมั่น ข้อค้นพบนี้ยังสอดคล้องกับงานของ Gallagher et al. (2024) ซึ่งอธิบายแนวคิด self-pattern ว่า ตัวตนมีใช้สารัตถะถาวร แต่เกิดจากกระบวนการทางกายและจิตหลายด้านที่สัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แนวคิดดังกล่าวช่วยสนับสนุนการอธิบายอาทีนวะในแง่ที่ว่า เมื่อบุคคลเห็นสิ่งที่เคยยึดถือว่าเป็นตัวตนว่าเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลง ความยึดถือย่อมลดลง อย่างไรก็ตาม self-pattern เป็นกรอบจิตวิทยาและปรัชญาร่วมสมัย จึงไม่ควรตีความว่าเท่ากับอาทีนวะในพระพุทธศาสนาโดยตรง

ส่วน นิสสรณะ เป็นองค์ประกอบที่ทำให้กระบวนการพิจารณาขันธสมบูรณ์ เพราะการรู้ความพึงพอใจและเห็นความไม่เที่ยงยังไม่เพียงพอ หากยังไม่สามารถละความกำหนัดได้ นิสสรณะจึงหมายถึงการถอนฉันทราคะและความยึดถือออกจากขันธ มีใช้การกำจัดขันธ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับ พัทธอร รุ่งโรจน์, พระเมธีวราญาณ และสุเทพ พรหมเลิศ (2568) ซึ่งพบว่า การละสักกายทิฐิสัมพันธ์กับการถอนความยึดถือในอุปาทานขันธ 5 และมุ่งไปสู่การดับเหตุแห่งความทุกข์ นอกจากนี้ Berkovich-Ohana et al. (2024) ยังเสนอว่า การปฏิบัติสมาธิและการเจริญสติสามารถทำให้การรับรู้ตัวตนมีความยืดหยุ่น ลดความยึดติด และพัฒนาไปสู่ภาวะ self-liberation ซึ่งมีส่วนสอดคล้องกับนิสสรณะในแง่ของการลดการยึดติดในประสบการณ์ แม้จะเป็นกรอบสหวิทยาการที่ไม่เท่ากับความหมายของนิสสรณะหรือนิพพานโดยตรงก็ตาม

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ผลการวิจัยพบว่า การพิจารณาขันธ 5 ตามอัสสาทสูตรสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ต่อเนื่อง เริ่มจากการกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามสภาวะ จากนั้นรู้เท่าทัน อัสสาทะ หรือเหตุแห่งความพึงพอใจ เห็น อาทีนวะ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของขันธ จนเกิดความคลายกำหนดและนำไปสู่ นิสสรณะ คือการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ 5 กระบวนการดังกล่าวจึงมิใช่เพียงความเข้าใจขันธในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของจิตจากความเพติดเพลินและยึดถือไปสู่การรู้เห็นโดยไม่ยึดมั่น

ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คุ่มครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัทตฐานสูตร และพบว่า การรู้ขันธต้องครอบคลุมทั้งตัวขันธ เหตุเกิด ความดับ ทางดำเนินไปสู่ความดับ ตลอดจนคุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยการเห็นโทษสัมพันธ์กับอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ส่วนเครื่องสลัดออกสัมพันธ์กับการคลายราคะ ผลดังกล่าวสนับสนุนว่า การพิจารณาขันธอย่างสมบูรณ์ต้องรู้ทั้งสิ่งที่กำลังปรากฏ เหตุแห่งความติดข้อง ข้อจำกัดของขันธ และหนทางออกจากความยึดติด

ในด้านการกำหนดรู้ชั้นตามสภาวะ ผลการวิจัยสอดคล้องกับ พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ และธานี สุวรรณประทีป (2566) ซึ่งพบว่า การกำหนดรู้ชั้น 5 ด้วยความเพียร สติ และสัมปชัญญะจนเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน นำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนด เช่นเดียวกับ พระมหาชิต ฐานชิต และพระครูพิหารธรรมาทร (2559) ที่พบว่า การกำหนดรู้รูปธรรมและนามธรรมอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดการเกิด-ดับ ของวิญญาน เห็นไตรลักษณ์ และนำไปสู่การลดอุปาทานในชั้น 5 จึงกล่าวได้ว่า ชั้น 5 มิใช่เพียงหมวดธรรม สำหรับการศึกษา แต่เป็น ภูมิของวิปัสสนา ที่ผู้ปฏิบัติใช้ตรวจสอบประสบการณ์โดยตรง

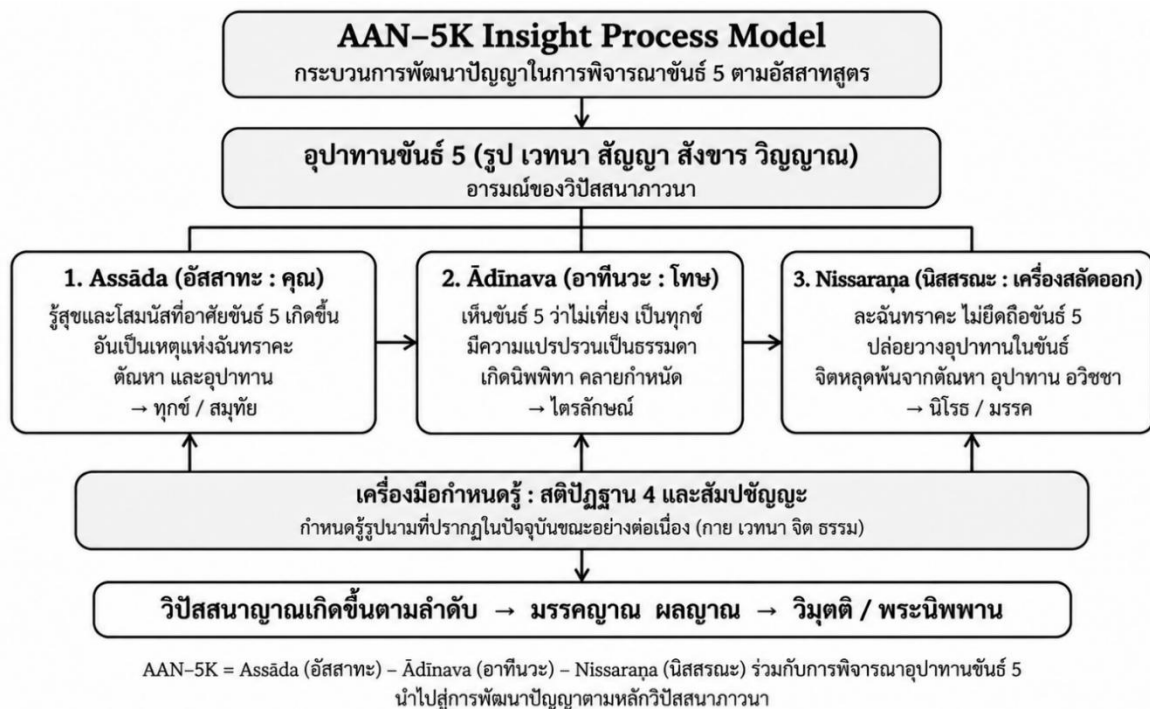
สำหรับ อัสสาทะ ผลการวิจัยชี้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาไม่ได้เริ่มจากการปฏิเสธความพึงพอใจ แต่เริ่มจากการรู้ว่าเหตุใดจิตจึงเข้าไปติดข้องในชั้น กล่าวคือ สุขและโสมนัสที่อาศัยชั้นเกิดขึ้นเป็นปัจจัยให้จิต เพลิดเพลินและเข้าไปยึดถือ เมื่อรู้เท่าทันอัสสาทะ ผู้ปฏิบัติจึงสามารถมองเห็นต้นทางของความติดข้องได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Karunamuni (2015) ซึ่งอธิบายว่า ชั้น 5 เป็นกระบวนการของประสบการณ์ทาง กายและจิตที่เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ และการเจริญสติช่วยให้สังเกตการเกิดขึ้นและดับไปของประสบการณ์ได้ โดยตรง

ส่วน อาทีนวะ เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนาปัญญา เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นว่า สิ่งที่เป็น ที่ตั้งแห่งความพึงพอใจนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความต้องการได้ การเห็นอาทีนวะจึงมิใช่การรังเกียจชั้น แต่เป็นการแก้ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับธรรมชาติของชั้น ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Berkovich-Ohana et al. (2024) ที่เสนอว่า การปฏิบัติสมาธิและสติสามารถลดการยึดติดในรูปแบบตัวตน และเพิ่มความยืดหยุ่นของการรับรู้ตนเอง และสอดคล้องกับ Gallagher et al. (2024) ที่อธิบายว่า ตัวตน สามารถเข้าใจได้ในลักษณะกระบวนการทางกายและจิตที่สัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวเป็นกรอบจิตวิทยาร่วมสมัย จึงใช้สนับสนุนการอภิปรายเชิงเปรียบเทียบ มากกว่าจะถือว่า เทียบเท่ากับอาทีนวะในพระพุทธศาสนาโดยตรง

สำหรับ นิสสรณะ ผลการวิจัยพบว่า เป็นผลต่อเนื่องจากการรู้เท่าทันอัสสาทะและเห็นอาทีนวะอย่างชัดเจน เมื่อรู้ว่าสิ่งใดทำให้จิตติดข้องและเห็นว่าสิ่งนั้นไม่สามารถดำรงอยู่ตามความต้องการได้ ความกำหนดและความเพลิดเพลินย่อมลดลง นิสสรณะจึงมิใช่การทำให้ชั้น 5 หายไป แต่เป็นการกำจัดอันตรายและละความยึดมั่นต่อชั้น ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยไทยเกี่ยวกับสัจธรรมฐานสูตร อัตตทีปสูตร และการกำหนดรู้ทวิปัญจวิญญานจิต ซึ่งต่างชี้ว่า การเห็นชั้นตามไตรลักษณ์นำไปสู่ความเบื่อหน่าย คลายกำหนด และลดอุปาทาน อย่างไรก็ตาม อัสสาทสูตรมิได้แจกแจงเทคนิควิปัสสนาในรายละเอียด เช่น การกำหนดอิริยาบถ หรือคาบิกรรม แต่เสนอ กรอบทางปัญญาในการรู้ชั้นตามความเป็นจริง คือ รู้คุณโดยความเป็นคุณ รู้โทษ โดยความเป็นโทษ และรู้เครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงตีความอัสสาทสูตรในฐานะกรอบสำหรับพิจารณาชั้น 5 มากกว่าจะถือว่าเป็นวิธีปฏิบัติรูปแบบเฉพาะ

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการศึกษาสารัตถะธรรมในอัสสาทสูตรและการวิเคราะห์การพิจารณาขั้น 5 ในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้เป็น AAN-5K Insight Process Model โดยคำว่า AAN ประกอบด้วย Assāda (อัสสาทะ) Ādīnava (อาทีนวะ) และ Nissaraṇa (นิสสรณะ) ส่วน 5K หมายถึงขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รูปแบบดังกล่าวอธิบายกระบวนการพัฒนาปัญญาจากการรู้เท่าทันประสบการณ์ไปสู่การคลายความยึดมั่นในขั้นอย่างเป็นลำดับ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 AAN-5K Insight Process Model

จากภาพสรุป ขั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ได้ดังนี้

1. Assāda Awareness รู้เท่าทันอัสสาทะ รู้ว่าสุขและโสมนัสที่อาศัยขั้น 5 เกิดขึ้นเป็นเหตุให้จิตเกิดความพึงพอใจ เพลิดเพลิน และมีแนวโน้มเข้าไปติดข้อง
2. Ādīnava Insight เห็นอาทีนวะ พิจารณาเห็นว่าขั้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความพึงพอใจนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน และไม่สามารถบังคับให้ดำรงอยู่ตามความปรารถนาได้
3. Disenchantment–Dispersion คลายความหลงใหลและความกำหนัด เมื่อเห็นความจริงของขั้นอย่างต่อเนื่อง ความสำคัญมั่นหมายและความเพลิดเพลินในขั้นย่อมลดลง เกิดความเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด
4. Nissaraṇa เข้าถึงเครื่องสลัดออก เกิดการกำจัดและละฉันทราคะ ไม่เข้าไปยึดถือขั้นว่าเป็นเราหรือของเรา

5. Wisdom and Release ปัญญาและความหลุดพ้นจากอุปาทาน ผู้ปฏิบัติสามารถรู้ชั้นตามความเป็นจริงโดยไม่เข้าไปยึดมั่น อันเป็นทิศทางของการพัฒนาปัญญาและความหลุดพ้นตามหลักวิปัสสนาภาวนา

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาชั้น 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยสรุปได้ว่า สารัตถะสำคัญของอัสสาทสูตรประกอบด้วยหลัก อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ กล่าวคือ อัสสาทะเป็นการรู้สุขและโสมนัสที่อาศัยชั้น 5 เกิดขึ้น อาทีนวะเป็นการเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะเป็นการกำจัดและละฉันทราคะในชั้น 5 อันนำไปสู่การคลายความยึดมั่น การพิจารณาชั้น 5 ตามอัสสาทสูตรจึงสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา ได้แก่ การกำหนดรู้ชั้นตามสภาวะ การรู้เท่าทันเหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นโทษและข้อจำกัดตามไตรลักษณ์ การคลายความกำหนัด และการละความยึดมั่น โดยผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็น AAN-5K Insight Process Model ซึ่งแสดงกระบวนการว่า รู้ชั้น รู้เหตุแห่งความพึงพอใจ เห็นอาทีนวะ คลายความกำหนัด ละความยึดมั่น มุ่งสู่ความหลุดพ้น องค์ความรู้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติวิปัสสนาตามอัสสาทสูตรมิได้มุ่งกำจัดชั้น 5 หากมุ่งเปลี่ยนความสัมพันธ์ของจิตที่มีต่อชั้นจากการยึดถือไปสู่การรู้เห็นตามความเป็นจริงและไม่ยึดมั่น

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 1) สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาและหน่วยงานด้านวิปัสสนาภาวนาควรบูรณาการหลักอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ เข้ากับการเรียนการสอนเรื่องชั้น 5 เพื่อเชื่อมโยงความรู้ทางคัมภีร์กับกระบวนการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ
- 2) หน่วยงานที่จัดอบรมพระวิปัสสนาจารย์และผู้สอนกรรมฐานควรพัฒนาแนวทางการสอนที่เน้นการรู้เหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นความแปรปรวนของชั้น และการคลายความยึดมั่น มากกว่าการเรียนรู้หลักธรรมในเชิงความจำเพียงอย่างเดียว
- 3) ควรส่งเสริมการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ แผนภาพ และโมเดลที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชั้น 5 กับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เพื่อใช้ในสถาบันการศึกษาและสำนักปฏิบัติธรรม

2. ข้อเสนอในการนำไปใช้ประโยชน์

- 1) ผู้สอนพระพุทธศาสนาและวิปัสสนาภาวนาสามารถนำ AAN-5K Insight Process Model ไปใช้เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชั้น 5 ความพึงพอใจ ความยึดมั่น การเห็นไตรลักษณ์ และการปล่อยวาง

2) ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาสามารถประยุกต์หลักอัสสาทะ-อาทีนวะ-นิสสรณะในการพิจารณาประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยฝึกรู้เท่าทันสิ่งที่จิตพึงพอใจ เห็นความเปลี่ยนแปลง และลดการยึดมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

3) นักวิชาการสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรอบในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น 5 อุปาทาน ไตรลักษณ์ และกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระสูตรและคัมภีร์อื่น

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบการพิจารณาขั้น 5 ในอัสสาทสูตรกับพระสูตรอื่น เช่น อนัตตลักขณสูตร เณปิณทุปมสูตร และสัตตัตถฐานสูตร เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์และความแตกต่างของกระบวนการคลายอุปาทาน

2) ควรศึกษาวิจัยภาคสนามกับพระวิปัสสนาจารย์และผู้ปฏิบัติที่มีประสบการณ์ เพื่อศึกษาว่ากระบวนการ อัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ปรากฏในประสบการณ์การปฏิบัติจริงอย่างไร

3) ควรพัฒนาและประเมิน AAN-5K Insight Process Model ด้วยการวิจัยเชิงพัฒนา การวิจัยแบบผสม หรือการทดลองใช้ในหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา เพื่อประเมินความเหมาะสมและประโยชน์ของโมเดลในบริบทที่แตกต่างกัน

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ, และธานี สุวรรณประทีป. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอรรถที่ปสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(5), 1143–1150.

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263062>

พระทรงชัย พิประโคน, และวิโรจน์ คุ่มครอง. (2565). การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัตถฐานสูตร. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 5(2), 585–595.

https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s/article/view/256932

พระมหาชิต ฐานชิต, และพระครูพิหาร ธรรมาทร. (2559). ศึกษาการกำหนดรู้ทวิปัญญญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา. *วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 2(1), 75–86.

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/240912>

พระสมหวัง สติสมปนโน. (2564). ศึกษารูปแบบการพิจารณาขั้น ๕ ในเณปิณทุปมสูตร. *วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 7(2), 140–151.

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/249945>

- พัทธอร รุ่งโรจน์, พระเมธีวรญาณ (สายเพชร วชิรเวที), และสุเทพ พรหมเลิศ. (2568). การศึกษาวิเคราะห์การ
 ละสังคายนาทวิภูฏีในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 9(2), 15–27.
<https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/284960>
- Anālayo. (2003). *Satipaṭṭhāna: The direct path to realization*. Windhorse Publications.
- Berkovich-Ohana, A., Brown, K. W., Gallagher, S., Barendregt, H., Bauer, P., Giommi, F., Nyklíček, I., Ostafin, B., Raffone, A., Slagter, H. A., Trautwein, F.-M., Vago, D. R., & Amaro, A. (2024). Pattern theory of selflessness: How meditation may transform the self-pattern. *Mindfulness*, 15(8), 2114–2140. <https://doi.org/10.1007/s12671-024-02418-2>
- Bodhi, B. (Trans.). (2000). *The connected discourses of the Buddha: A translation of the Saṃyutta Nikāya*.
- Gallagher, S., Raffone, A., Berkovich-Ohana, A., Barendregt, H. P., Bauer, P. R., Brown, K. W., Giommi, F., Nyklíček, I., Ostafin, B. D., Slagter, H., Trautwein, F.-M., & Vago, D. R. (2024). The self-pattern and Buddhist psychology. *Mindfulness*, 15(4), 795–803. <https://doi.org/10.1007/s12671-023-02118-3>
- Karunamuni, N. D. (2015). The five-aggregate model of the mind. *SAGE Open*, 5(2), 1–7. <https://doi.org/10.1177/2158244015583860>